

OPERELE MUZICALE ALE LUI DIMITRIE CANTEMIR DIN NOU ÎN ACTUALITATE

Academician **Andrei EȘANU**

Doctor în istorie **Valentina EȘANU**

Institutul de Istorie al AȘM

Cel mai important reprezentant al dinastiei Cantemireștilor, stirpe de domni și nobili moldoveni, care s-a manifestat pe parcursul sec. XVII–XVIII, a fost Dimitrie Cantemir (1673–1723), om politic și de știință de prim rang în cultura românească și universală. În urma multiplelor cercetări dedicate vieții și activității fostului domn al Țării Moldovei (1710–1711), după secole de acumulari și investigații în plan național și european, s-a atins un înalt grad de cunoaștere și interpretare a moștenirii sale cărturărești.

Operele istorice, filosofice, literare, muzicale ș.a., care țin atât de cultura și civilizația românească, cât și de cea orientală turco-otomană, de multă vreme au intrat în patrimoniul științifico-cultural și spiritual universal. Pe de o parte, s-au editat scrieri cantemiriene de mare importanță pentru istoria și cultura poporului român, fiind vorba de *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, *Viața lui Constantin Cantemir*, *Istoria moldo-vlahică* ș.a., iar pe de alta, au văzut lumina tiparului lucrări dedicate istoriei și culturii Imperiului Otoman, fiind vorba de *Istoria Creșterilor și a Descrășterilor Curții Othmanice*, *Sistemul sau Întocmirea religiei muhammedane*, *Cartea științei muzicii după felul literelor*.

Totodată, s-au elaborat și publicat de-a lungul anilor numeroase cercetări și studii dedicate nu numai vieții și activității în plan politic a lui Dimitrie Cantemir, dar și cu privire la bogata sa moștenire cărturărească. Acest volum enorm de informații am încercat să-l sistematizăm într-o lucrare bibliografică specială (*Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*. Coord. și red. șt. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2010, 388 p.), în care au fost incluse circa patru mii de titluri.

Investigațiile personale reflectate în mai multe monografii, studii și ediții de opere cantemiriene ne-au permis să constatăm că dintre multiplele domenii ale activității cărturărești și culturale a marelui nostru înaintaș de o atenție incomparabil mai mică s-a bucurat cea de compozitor, muzician și teoretician al muzicii. Acestui din urmă domeniu

Victor GHILAȘ. *Dimitrie Cantemir – muzicianul în contextul culturii universale*. Chișinău, 2015, 496 p.

și-a consacrat investigațiile **Victor Ghilaș**, doctor habilitat în studiul artelor, care a publicat recent monografia *Dimitrie Cantemir – muzicianul în contextul culturii universale*.

În cele ce urmează vom încerca să facem o prezentare a lucrării respective, dat fiind faptul că am avut ocazia să-l avem pe profesorul V. Ghilaș, cunoscut specialist al moștenirii muzicale a lui D. Cantemir, în calitate de coautor la realizarea a două mari proiecte academice pe care am avut onoarea să le coordonăm, fiind vorba de *Dinastia Cantemireștilor* (2007–2008) și *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova* (2011–2013), prin elaborarea unor compartimente de o ținută științifică ireproșabilă, care au văzut lumina tiparului la Chișinău în volume cu aceleași titluri.

Monografia de proporții considerabile *Dimitrie Cantemir – muzicianul în contextul culturii universale*, elaborată de Victor Ghilaș, reprezintă o treaptă superioară a întregului ciclu de investigații dedicate lui Dimitrie Cantemir ca muzician, compozitor, instrumentist și pedagog, în studierea fenomenului muzical cantemirian și receptării moștenirii sale muzicale pe parcursul sec. XVIII – încep. sec. XXI în plan național

românesc și universal. Scrutând studiul monografic arătat în totalitatea sa, am dedus că pentru rezolvarea problemelor și scopurilor propuse cercetătorul vine cu o formulă destul de reușită ca structură a investigației sale: șase capitole și respectiv mai multe subcapitole, însoțite de alte părți componente obligatorii în elaborarea unui asemenea tratat științific, cum ar fi Lista abrevierilor, Introducerea în partea de început și o Încheiere care include o Bibliografie, Discografie, un Index de nume și altul de termeni, rezumate în limbile engleză și rusă, în partea finală. Extrem de valoroase ni s-au părut cele trei Anexe, precum și bogatele note bibliografice și referințele la surse, pe care cititorul interesat le află în subsolul paginilor și care întregesc în mod fericit lucrarea recenzată.

Prin *Cuvântul înainte* întocmit riguros, autorul ne prezintă într-un limbaj științific adecvat actualitatea și importanța problemei luate în dezbatere, obiectivele, noutatea și originalitatea științifică a subiectului în discuție. În funcție de scop și obiective, au fost delimitate și formulate principalele compartimente ale monografiei, care în totalitatea lor i-au permis autorului să elucideze aspectele principale ale problemei.

În primul compartiment, *Dimensiunea științifică și artistică a operei muzicale cantemiriene reflectată în literatura de specialitate* (pp.11-46), divizat în două subcompartimente, fiecare cu aspectul său strict delimitat, se întreprinde o temerară trecere în revistă și se analizează o amplă istoriografie românească (România și Republica Moldova), se evaluează critic (interpretări unilaterale, repetitive ș.a.) aportul premergătorilor în cercetarea moștenirii muzicale cantemiriene, fiind vorba de investigațiile și edițiile lui Teodor T. Burada, Eugenia Popescu-Județ, Viorel Cosma, Romeo Ghircoiașiu ș.a. (pp. 11-32) care au excelat prin cercetări, interpretări și ediții de opere muzicale cantemiriene pentru a determina gradul de cercetare a problemei și a delimita mai clar sarcina lucrării. Nu rămân în afara atenției studiului și publicațiile din Moldova din stânga Prutului, reprezentate de G. Ceacovschi și E. Tcaci, care în opinia semnatarului monografiei nu întreprind cercetări sistematice, acestea purtând doar un caracter de punere în valoare și popularizare a operei muzicale cantemiriene, în final fiind prezentate analitic propriile sale publicații.

Compartimentul este întregit printr-o substanțială analiză a teoriei și practicii muzicale cantemiriene în literatura științifico-muzicală universală, în atenția studiului aflându-se autori-muzicologi din mai multe țări, între care Marea Britanie, Turcia, SUA, care i-au permis lui Victor Ghilaș să-și facă o reprezentare clară despre orizonturile

cunoașterii sub aspect de creație muzicală ale lui Dimitrie Cantemir pe diferite meridiane ale globului.

Investigația propriu-zisă începe în compartimentul al doilea intitulat *Dimitrie Cantemir – teoretician al muzicii orientale* (pp. 47-152), în care autorul, dând dovadă de un înalt profesionalism, de cunoscător al operei muzicale cantemiriene, pornind de la o trecere în revistă a evoluției muzicii turco-persane din secolele VII–XVIII, supune unei substanțiale analize academice un șir de probleme legate de moștenirea muzicală cantemiriană, între care sistemul teoretic al muzicii clasice turcești, teoria modală, ritmul muzical ca element de expresie ș.a.

Capitolul al treilea, *Arta componistică, interpretativ-didactică și activitatea folclorică în preocupările lui Dimitrie Cantemir* (pp. 153-214), este dedicat altei arii de interese și activități legate de muzica lui Dimitrie Cantemir atât în mediul turco-otoman din Istanbul, cât și din Țara Moldovei. Autorul analizează modelele de componistică muzicală, de arta interpretativă și activitatea didactică a principelui moldovean, precum și interesul său față de folclorul muzical.

Problemele abordate sunt investigate pornind de la un vast spectru de documente istorice și muzicale, precum și de la opera savantă a lui Dimitrie Cantemir, fiind vorba de *Istoria Imperiului Otoman, Descrierea Moldovei* ș.a. Din interesantele observații și constatări ale autorului desprindem ca deosebit de valoros în acest compartiment faptul că Dimitrie Cantemir a fost un interpret excelent, posedând două instrumente muzicale turcești: tanbur-ul și ney-ul și că în această ipostază principele moldovean s-a manifestat drept un interpret virtuos la tanbur în recitaluri la curtea imperială din Istanbul, în mediul elitei din capitala otomană, promovându-și propria creație, dar și a altor compozitori ai timpului. În continuare se aduc dovezi că Dimitrie Cantemir a predat la Constantinopol muzica și arta interpretării la diferite instrumente muzicale, autorul identificând după *Istoria Imperiului Otoman* șase discipoli din rândul tineretului turc. Despre interesul manifestat de marele nostru cărturar față de tradițiile populare, folclorul muzical și instrumentele muzicale românești (alăuta, cobza, cimpoiul, țambalul ș.a.) Victor Ghilaș află numeroase informații în cunoscutele tratate cantemiriene *Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor, Descrierea Moldovei, Viața lui Constantin Cantemir, Istoria ieroglifică* ș.a., în care sunt descrise obiceiuri de nuntă (orația), dansuri (hora, Călușarii), cântece populare (doina), înmormântare (bocetul, vers de jale) ș.a. Analizând mai multe exemple de acest gen din opera cantemiriană, semnatarul cărții prezentate sub-

liniază importanța folclorului muzical și a tradițiilor populare pentru autenticitatea culturii românești, precum și forța spirituală a neamului nostru.

În cel de-al patrulea compartiment, *Muzicografia ca domeniu de interes al prințului Moldovei* (pp. 215-240), autorul evocă alte preocupări și interese ce țin de cultura muzicală din epoca compozitorului și muzicianului Dimitrie Cantemir. Astfel, în primul subcompartiment este prezentat și examinat întregul spectru de instrumente muzicale orientale și din țările române așa cum apar menționate sau descrise de Dimitrie Cantemir în operele sale. Se subliniază în special că scrierile luminatului domn abundă de notificări de factură organologică, denumiri de instrumente muzicale, de ansambluri instrumentale etc. În același timp se arată că odată cu instrumentele muzicale orientale emigrează la Nord de Dunăre și o serie de elemente din arta sonoră a lumii musulmane și că destul de multe persoane din mediul românesc știau în epocă să cânte la aceste instrumente. Prin exemplificări concrete se arată că Dimitrie Cantemir prezintă spectrul respectiv de instrumente muzicale ca specialist și ca muzician. Acest aspect al operelor cărturarului moldovean contribuie la cunoașterea multilaterală a dimensiunii sale artistice și culturale.

Pornind de la informațiile oferite de *Istoria Imperiului Otoman, Sistemul sau Întocmirea religiei muhammedane, Cartea științei muzicii după felul literelor* și alte documente, autorul monografiei investighează cunoștințele lui Dimitrie Cantemir în materie de muzică religioasă. Deși nu este un teoretician al acestei muzici, constată autorul cărții, D. Cantemir a studiat, atât în Moldova cât și la Istanbul, *muzica religioasă* creștin-ortodoxă de sorginte bizantină, pe de o parte, și cea mahomedană, care răsuna în mediul dervișilor și al geamiilor, pe de altă parte, făcând dovadă în ambele cazuri a unei profunde cunoașteri a semnificației acestei muzici în oficierea cultului religios ortodox și al celui musulman.

Într-un subcompartiment aparte Victor Ghilaș, după aceleași scrieri cantemiriene, precum și a cronicilor din sec. XVII–XVIII și însemnările unor călători străini și alte surse, arată interesul manifestat de Dimitrie Cantemir față de *muzica militară turcească* care, de asemenea, deși sporadic, l-a interesat pe luminatul principe. După ce examinează obârșia și evoluția muzicii militare în mediul armatei otomane și extinderea acesteia asupra altor medii culturale laice, autorul arată că muzica militară otomană interpretată de formațiuni instrumentale numite tabulhanea și mehterhanea cu începere din

sec. al XVI-lea pătrunde și capătă răspândire și în țările române, în mediul curților domnești, devenind o prezență indispensabilă a ceremonialului de curte și a saloanelor boierești, fapt consemnat de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*. Prin intermediul acestora, arată pe bună dreptate autorul, în condițiile stăpânirii otomane are loc procesul de orientalizare a muzicii de ceremonial în țările române. Odată cu această muzică capătă răspândire în mediul românesc și instrumentele muzicale orientale. În finalul subcompartimentului se descrie, în baza aceluiași surse, cum arăta o tabulhanea: componența personală și instrumentele muzicale la care se interpreta muzica militară turcească.

În compartimentul al V-lea, *Dimitrie Cantemir-muzicianul în exegezele literaturii universale* (pp. 241-314), în baza unor articole din diverse enciclopedii, reviste și alte ediții științifice academice este examinată prezența tot mai pregnantă a personalității culturale a lui Dimitrie Cantemir și a problemei receptării moștenirii muzicale cantemiriene în cultura orientală și europeană pe parcursul sec. XVIII–încep. sec. XXI.

Dacă faima lui Dimitrie Cantemir ca dascăl de muzică, instrumentist și teoretician al muzicii a fost recunoscută la Istanbul încă din timpul vieții, apoi în plan național și european meritele sale de muzician și compozitor devin cunoscute treptat prin efortul mai multor generații de cercetători, care cu începere din sec. al XVIII-lea și până în zilele noastre au scris și au publicat numeroase articole și informații privind personalitatea lui Dimitrie Cantemir, subliniindu-se mai ales importanța componentei muzicale în creația sa. Acest aspect este arătat după istoriografia muzicală din sec. al XVIII-lea. Investigația continuă într-un consistent compartiment dedicat fenomenului receptării creației muzicale a lui Dimitrie Cantemir în literatura universală de specialitate din sec. al XIX-lea. Compartimentul al V-lea se încheie prin examinarea aceluiași fenomen muzical cantemirian, ca prezență frecventă în literatura națională și universală în sec. al XX-lea – începutul sec. al XXI-lea. În linii mari această bogată literatură scoate în evidență rolul de muzician și teoretician al muzicii, precum și meritul lui Dimitrie Cantemir în inventarea unui sistem special de notație a muzicii turcești, datorită căruia muzica orientală și compozițiile sale s-au păstrat și devin tot mai cunoscute și interpretate până astăzi nu numai în Turcia, România sau Republica Moldova, dar și în întreaga Europă.

În ultimul capitol, al șaselea, intitulat *Tradiția și continuitate artistică în familia Cantemir* (p. 315-337), care poartă un caracter complementar, autorul abordează o problemă mai puțin cercetată, fiind vorba de interesul față de arta muzicală și artele vizuale în familia Cantemireștilor, cu începere de la Constantin Cantemir tatăl, în familia lui Dimitrie Cantemir și urmașii săi. Autorul se sprijină pe numeroase informații culese din operele lui Dimitrie Cantemir sau din documentele vremii, cum ar fi corespondența dintre Maria și Antioh Cantemir, din care este scos în evidență interesul acestora din urmă față de muzică, arta interpretativă, pictură, grafică, arhitectură ș.a. Deși destul de substanțial, capitolul în cauză ar fi câștigat în calitate dacă se apela și la un alt studiu al nostru *O întregire la iconografia cantemireștilor*, în Eșanu A., Eșanu V. *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*, Chișinău, Pontos, 2010, pp. 204-212.

Toate cele șase compartimente ale lucrării analizate se încheie prin judicioase concluzii formulate în baza materiei expuse.

Cu toate că monografia recenzată reprezintă un aport esențial la cercetarea problemei definite de noi, *Dimitrie Cantemir și muzica* nu este lipsită și de unele neajunsuri. După părerea noastră, cartea ar fi câștigat în valoare dacă autorul ar fi rezervat un compartiment sau un subcompartiment în care ar fi trecut în revistă și ar fi caracterizat întregul spectru de surse care au fost puse la baza investigației. Nu negăm faptul că pe parcursul volumului unele caracteristici ale izvoarelor sunt prezente, dar mult mai nimerit ar fi fost dacă acestea erau reunite aparte, în primul compartiment.

De asemenea, ar fi fost mai bine, după opinia noastră, dacă bibliografia din finalul cărții, de altfel foarte impunătoare (pp. 344-360), ar fi fost prezentată: în prima parte – sursele și în a doua – studiile care au fost puse la temelie studiului monografic.

Deși autorul este un bun cunoscător al moștenirii muzicale a lui Dimitrie Cantemir, considerăm că mai potrivit ar fi fost dacă referințele de rigoare pe întreg parcursul lucrării, la *Istoria Imperiului Otoman* sau *Descrierea Moldovei* s-ar fi

făcut după una din cele două ediții recente, cum ar fi Demetrie Cantemir, *Istoria Creșterilor și a Descrășterilor Curții Othmannice*. Versiune românească în ediție princeps de Dan Slușanschi, București, Ed. Paideia, [2010], 356+274 p. sau ediția a II-a revăzută, București, [2012] și Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Studiu Introductiv, notă asupra ediției și note de Valentina și Andrei Eșanu. Traducere din limba latină și indici de Dan Slușanschi. București, Institutul Cultural Român, 2007, 407 p. Cât privește alte lucrări (*Istoria ieroglifică*), ar fi fost mai corect dacă autorul s-ar fi referit la ediția Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, apărută sub egida Academiei Române cu începere din 1973 sau la ediția *Hronicului...*, efectuată la București, în 1999–2000 de Stela Toma, ediții de o excelentă calitate academică.

Regretabil este și faptul că în lucrare nu s-a ținut cont de unele contribuții recente privitoare la activitatea de muzician și compozitor a lui D. Cantemir, cum ar fi *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2008, 387 p., în care sunt incluse descrierile tuturor manuscriselor, edițiilor de opere muzicale ale lui D. Cantemir, precum și o reprezentativă bibliografie referitoare la valoarea artistică a acestor compoziții muzicale (vezi *Neamul ...* pp. 82-84, 137-140, 264-271).

În opinia noastră, deși completează în modul cel mai fericit monografia, aceasta ar fi avut de câștigat dacă cele trei anexe din finalul cărții ar fi fost înzestrate cu câte o notă explicativă referitoare la cele ce include fiecare dintre ele cu referințele de rigoare.

În concluzie, volumul *Dimitrie Cantemir – muzicianul în contextul culturii universale*, realizat de Victor Ghilaș este o lucrare de înalt nivel științific, o valoroasă contribuție la studiul problemei în cauză și readuce din nou în actualitate operele muzicale ale lui Dimitrie Cantemir. Drept dovadă poate servi și CD-ul, supliment la studiul monografic, prin care orice cititor sau ascultător poate să perceapă în interpretare orchestrală compozițiile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir.